

О.М. Сидоренко*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОГМИ ПРАВА

У юриспруденції прийнято говорити про те, що практикуючі юристи й вчені правознавці мають справу з “догмою права”. У поняттях “догма права”, “догматична юриспруденція” виражений специфічний предмет юридичних знань, особливий сектор соціальної дійсності — юридичні норми, закони, прецеденти, правові звичаї, відособлені відповідно до потреб юридичної практики в якості основи вирішення юридичних справ.

Питаннями догми права в різний час займалися багато вчених юристів і філософів. Так, у Давньому Римі на основі приватного права одержала розвиток юридична догматика. Її досягнення знайшли відображення в Кодексі Юстиніана (VI ст.н.е.), особливо в основній частині, тобто Дигестах або Пандектах.

Надалі досягнення аналітичної юриспруденції Риму, що одержали в Кодексі Юстиніана систематизоване законодавче закріплення, стали основою для інтерпретаційної роботи середньовічних юристів, а в сучасну епоху знайшли узагальнене вираження в законодавстві, стали основою для розгортання юридико-аналітичних проробок, необхідних для потреб юридичної практики і правового навчання, а також наукових досліджень.

© Сидоренко О.М., 2005

* викладач Миколаївського навчального центру Одеської національної юридичної академії

Догма права (від грецьк. δόγμα — думка, вчення) — положення правового характеру, що приймається без доказів, на віру¹. Основні концепції догми права були закладені Дж. Остіном (Великобританія), Меркелем, Берлінгом і Зомло (Німеччина), для яких визначальним об'єктом вивчення виступали правові норми. Правова норма, на їх погляд, є засобом регулювання, яке односторонньо впливає на суб'єктів засобами примусу. Великий внесок у розробку цього питання внесли відомий правознавець Й.О. Покровський, а також такі цивілісти й фахівці в області теорії юридичної догматики як А.В. Венедиктов, В.К. Райхер, Б.Б. Черепакін та ін. У ХХІ сторіччі цією проблемою займалися О.С. Йоффе, О.М. Міцкевич, Т.М. Рабінович, Б.В. Шейндлін.

В умовах глобалізації та інтегративних процесів для юриспруденції ця тема залишається актуальною, оскільки в сучасному світі швидка зміна подій накладає відбиток на розвиток правової сфери життя і суспільства. Традиційно стійка догма права здобуває рухливість і не випадково юристи заговорили про динамізм як однієї з характеристик сучасного права.

Дуже важливо використовувати при характеристиці догми права категорію “властивість”. Використання категорії “властивість” означає, що право як і всяке інше об'єктивне явище соціальної дійсності — має “свої” йому притаманні характеристики. Ці властивості права виділяють його із системи інших соціальних явищ і інститутів. Через ці властивості розкриваються особливості позитивного права, як такого явища, що виступає в якості могутнього соціального регулятора. Властивості права — це ті якісні характеристики (можливості, “здатності”) права, що притаманні позитивному праву як сукупності юридичних норм².

Використання філософської категорії “властивість” у відношенні «догми права», дозволяє побачити як властивості права дістають своє вираження у виді нормативної системи. Право існує і функціонує за законами цілісного органічного утворення і знаходиться в складних (системних) зв'язках із усім комплексом соціальних утворень.

Догматизація норм права є характерною рисою юридичного позитивізму і такого його різновиду як формально-догматичної юриспруденції, де право цілком отожднюється із законом, а сам закон тлумачиться абсолютно формально, установленням переваги правової форми стосовно будь-якого соціального змісту. “Очищення” правової форми від соціальної специфіки довів до логічного кінця Г. Кельзен у “чистому вченні про право”, провівши думку про нормативний ідеалізм.

Між тим, догма права має позитивні риси, тому що характеризує право з погляду його формальних ознак, визначаючи своєрідність права. Догма права — основа практичної діяльності юристів, посадових осіб і тих державних органів, що застосовують правові норми. Розроблені на основі нормативістського вчення про право прийоми усвідомлення змісту законів і правил їхнього застосування у суворій відповідності з буквою і духом нормативно-правових актів — необхідна умова законності правозастосовчої діяльності, міцності правопорядку в громадянському суспільстві і правовій державі³. Досягненням юридичного позитивізму є ретельна розробка способів тлумачення текстів законів, дослідження прийомів конкретизації загальних положень нормативно-правових актів стосовно до практики, обґрунтування логіки юридичних понять і конструкцій. Конкретність юридичного мислення є важливою якістю для ухвалення професійного рішення у правозастосовчому процесі. Але, необхідно відзначити, що орієнтація догматичної юриспруденції на тексти діючих законів і спеціалізація юристів по категоріях розглянутих справ неминуче

¹ Юридична енциклопедія. В 6-ти томах. / Ред.кол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. — К.: Укр.екцикл., 1998. — Т. 2. — С. 231.

² Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решение. — М.: НОРМА, 2001. — С. 87.

³ Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, переработ. и доп. / Отв. ред. М.Н. Марченко.— М.: Зерцало-М, 2002. — Том 2. — С. 29.

породжують вузькість мислення, нездатність бачити право в цілому. Крім того, кон'юнктурність пізнань практикуючого юриста, обмежених діючим у даний момент законодавством, заважає визначити перспективу розвитку правових норм.

Відзначене не зменшує того факту, що юридична наука затвердилася серед інших галузей людського знання як спеціальна дисципліна, предметом якої є догма права. Саме це додало правознавству якість ґрунтовної сфери знань, що освоює у зв'язку з потребами практики фактичні дані, що відносяться до однієї зі сфер соціальної реальності (закони, прецеденти, юридична практика, правові звичаї, їхнє застосування, тлумачення і т.д.). Ця дисципліна одержала визнання в якості юридичної догматики (юридичного позитивізму) чи що те ж саме, аналітичної юриспруденції⁴.

Тим часом виникнення юридичної науки як особливої галузі знань пов'язано з появою юристів, знавців права, необхідністю їхньої підготовки, навчання, оцінки, формування і передачі досвіду, що накопичується в юридичній практиці, його удосконалення. Аналітичне опрацювання догми права дозволяє професійно розкрити юридичну картину тієї чи іншої ділянки, фрагмента законодавства, судової практики, знайти найбільш доцільні прийоми і форми юридичних дій.

По своєму соціальному значенню правознавство на рівні аналітичної юриспруденції виявилось здатним глибоко вплинути на реальну дійсність — законодавство, на його удосконалювання, на практичну діяльність в області права відповідно до вимог законності і гуманітарних цінностей, а також впливати на розвиток інших галузей науки і культури. Вона є прикладом точності і логічного опрацювання наукових положень, їх "прив'язки" до нестатків практики, коли наука на визначеному рівні свого розвитку перетворюється у високе юридичне мистецтво.

На основі даних аналітичної юриспруденції, отриманих у конкретних юридичних дисциплінах (науках кримінального права, цивільного, трудового права, процесуальних юридичних дисциплінах і т.д.) сформувалася загальна теорія права. З'явилася можливість не тільки звести воедино різноманітні по своїх галузевих джерелах юридичний матеріал і інтегрувати дані галузевих наук, окреслити найважливіші, необхідні ланки споконвічного предмета юридичної науки, а також на цій основі — побачити його загальною юридичну значимість.

Наочно це проявилось в різноманітних класифікаціях юридичних норм, правовідносин, юридичних фактів, характеристиках їхньої юридичної природи, їхніх співвідношень. Узагальнення правового матеріалу найбільш високого рівня виразилися в теорії аналітичної юриспруденції, у виробленні таких юридичних категорій, як об'єктивне і суб'єктивне право, поняття публічного і приватного права, застосування права, а також таких дефініцій права, що не тільки орієнтовані на те, щоб виконувати прагматичну, операціональну і разом з тим юридично значиму функцію (бути критерієм правомірного і неправомірного поведження), але й обрисовує специфіку права як системи загальнообов'язкових норм.

Догма права — правова цінність, що втілює властивості права, основа юридичного навчання і юридичної практики, виражена в правових нормах, правових актах, правових відносинах⁵.

В.С. Нерсесянц визначає догму права як загальноприйняті в юриспруденції (правовій доктрині чи юридичній школі) вихідні основні положення про позитивне право, його встановленні і дії⁶.

Саме істотне в тім, що термін "догма права" визначає твердість і незаперечність самої основи, відповідно до якої вирішуються всі юридичні питання, тому що право, виражене в законі,

⁴ Алексеев С.С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. – М.: НОРМА, 2001. – С. 16.

⁵ Оборотов Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 150.

⁶ Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: НОРМА, 2000. – С. 382.

інших джерелах з'являється перед людьми і перед державою в якості твердої, незаперечної підстави для поведінки людей і дій держави.

Вислів “догма права” у правовій сфері означає те, що об'єктивне (позитивне) право, що існує в даному суспільстві, у кожен даний момент, — це “те, що є” — суворо визначена “даність” і “незмінність”. Причому, вираження „догма права” позбавлено звичних для багатьох людей негативних відтінків: це цілком нормальний, „добропорядний” і навіть професійно престижний, знаковий у юридичній області термін, що характеризує образ права як об'єктивної реальності.

Діюче право, незалежно від нашого ставлення до нього і заходів (назрілих чи навіть вже розпочатих) по його зміні, потрібно розуміти і застосовувати таким, яке воно є на даний момент в існуючих законах і інших джерелах права. В протилежному випадку ні про яку законність та правопорядок у суспільстві не може бути і мови. Як відзначав Й.О. Покровський, під розглянутим кутом зору необхідним є просте “констатування існуючих у даному суспільстві норм і встановлення їхнього справжнього змісту”⁷.

Догма права зв'язана з проявом права як логічної системи. На рівні догми права своєрідність права як логічної системи характеризується її глибокою єдністю з формальною логікою, чи ширше — математичною (символічною) логікою⁸.

Первинне буття права пов'язане з рішенням життєвої ситуації (справи), де одержує вислів логічний силізм, де велика посилка — це юридична норма; мала — життєвий випадок; висновок — юридично значуще рішення.

Правові представлення, охоплювані поняттям “догма права”, відрізняються значною науковою цінністю; вони охоплюють і виражають у юридичних категоріях найважливіші особливості і властивості правової реальності. Тут уже на рівні юридичних норм можна окреслити з формально-логічної сторони ключові ланки розуміння права й особливостями і різновидами юридичних конструкцій.

У той же час догматичні уявлення про право створюють відому вузькість в уявленнях про право, оскільки в даній (“догматичній”) площині всі правові явища розглядаються переважно під кутом зору юридичних норм. Не випадково таку характеристику права називають *вузьконормативною*. Тим часом правова реальність різноманітна і включає безліч інших складових.

Використання філософських положень на матеріалі догми права дозволяє висвітлити найважливіші пласти правової матерії, що відображають потреби практики, виникнення різноманітних конфліктних ситуацій і їхнє рішення на підставі права.

Розробки догми права забезпечили праву здатність виступати в якості найважливішого соціального інституту, покликаного виконувати регулятивні й охоронні функції у суспільстві, дозволило праву стати ефективним нормативним регулятором поведінки людей.

Дані аналітичної юриспруденції дозволили вже дореволюційним правознавцям розглядати право як *соціальну цінність*, а аксіологічні характеристики на матеріалах догми права, вивели юриспруденцію в радянський час на проблему правового регулювання, його механізму, правових засобів і т.д.

Філософські розробки догми права вплинули на уявлення про місце і роль права в житті суспільства. На сьогоднішній день поняття “догма права”, містить чималі резерви для подальшого розвитку теорії права. Це відноситься не тільки до права в цілому, його галузей, проблем публічного і приватного права, але й до окремих фрагментів догми права. Такого роду фрагменти (категорії суб'єктивного права, юридичного статусу, юридичних фактів, зловживання правом і т.д.)

⁷ Покровський І.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – С. 60.

⁸ Лобовиков В.О. Математическое правоведение. Гл. 1: Естественное право. – Екатеринбург, 1998. – С. 17.

дозволяють на основі сучасних даних філософії поглибити їх характеристики, додати їм філософську значимість; з тим, однак, щоб подібні філософські розробки догми права не зводилися до усього лише “філософського перевдягання” відомих, вже добутих наукою даних.

Адже в центрі правових уявлень, що відносяться до догми права, — юридичні норми, виражені в законі (інших джерелах), і тому весь спектр різноманітних фактичних даних у юридичній області розглядається під “нормативним” кутом зору. На таке специфічне бачення права накладається і те, що “догматичні” представлення про право складаються головним чином у зв’язку з необхідністю рішення юридичних справ на твердій, нормативній основі, головним чином — у зв’язку з потребами юридичної практики, вимогами законності. Такий кут зору, при усіх раніше відзначених достоїнствах, усе-таки сам по собі “задає” обмежені рамки в розумінні практичної дії позитивного права і своєрідність його теоретичного бачення. Тобто, такого трактування права, коли його оціночні характеристики обмежуються особливостями ефективного і доцільного нормативного регулятора. Тим часом подібне (“нормативно-регулятивне”) бачення права далеко не все пояснює в його функціонуванні, будові, місці і призначенні в житті суспільства. І тому при спробах більш ґрунтовного теоретичного аналізу права на основі сучасних філософських уявлень доводиться виходити за рамки однієї лише юридичної догми.

Помітимо, що при філософських розробках догми права виявляється неможливим обмежуватися матеріалами однієї цієї “догми”. Саме розуміння права в даному випадку виявляється обмеженим. Воно під кутом зору догми права з’являється у вигляді деякого “механічного пристрою”, що з однаковим успіхом може використовуватися при будь-якому соціальному устрої від демократичного до тоталітарного.

На думку С.С. Алексеева вже на даній ступіні розробки проблеми характеристика права як соціального утворення зі своїми особливими властивостями, як системи норм навіть у сугубо догматичному, формально-юридичному розумінні не завершальний етап його осмислення, а всього лише початкова, стартова його ступінь⁹.

На підставі викладеного, можемо констатувати, що основа права, іменована догмою права, утрачає свою стійкість, стає рухливою, плинною. Справедливо відмічено, що зміни в суспільстві трансформують засади права, а відповідно повинні змінитися ознаки права і їхнє сприйняття. При цьому відбувається формування нових властивостей реальності, змінюються ознаки права як міри свободи формально рівних індивідів.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії держави та права
Одеської національної юридичної академії
(протокол № 5 від 11 лютого 2005 року)*

⁹ Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. – М.: Статут, 2000. – С. 97.